

СОЦІАЛЬНА ЗРІЛІСТЬ ОСОБИСТОСТІ ЯК ЧИННИК ЗДАТНОСТІ ПІДЛІТКІВ ДО ДЕМОКРАТИЧНОГО ЛІДЕРСТВА

УДК 37.013.21

DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2023.292958>

Світлана Стрельбицька, кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри педагогіки та освітнього менеджменту
КЗВО "Одеська академія неперервної освіти Одеської обласної ради"

Олексій Муковіз, доктор педагогічних наук, доцент,
завідувач (професор) кафедри теорії початкового навчання
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

СОЦІАЛЬНА ЗРІЛІСТЬ ОСОБИСТОСТІ ЯК ЧИННИК ЗДАТНОСТІ ПІДЛІТКІВ ДО ДЕМОКРАТИЧНОГО ЛІДЕРСТВА

У статті наголошено, що діяльність, а саме спосіб взаємодії особистості із соціумом, є єдиним концептом для соціальної зрілості і демократичного лідерства. Визначено, що соціальна активність, відповідальність і самовизначення є характеристиками соціальної зрілості та лідерськими якостями особистості. Виокремлено і схарактеризовано суперечності, пов'язані із здатністю підлітків до демократичного лідерства в контексті їх соціальної зрілості. Встановлено, що соціальна зрілість є необхідним чинником здатності підлітків до демократичного лідерства.

Ключові слова: відповідальність; лідерство; лідерські якості; демократичне лідерство; особистість; підлітки; підлітковий вік; самовизначення; соціальна активність; соціальна зрілість; учні основної школи.

Літ. 13.

Svitlana Strelbytska, Ph.D. (Pedagogy), Senior Lecturer of the
Pedagogy and Educational Management Department,
Odesa Regional Academy of In-Service Education
Oleksii Mukoviz, Doctor of Sciences (Pedagogy), Associate Professor,
Head of the Theory of Primary Education Department,
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

SOCIAL MATURITY OF THE INDIVIDUAL AS A FACTOR OF ADOLESCENTS' ABILITY TO DEMOCRATIC LEADERSHIP

Given the humanistic and democratic orientation of the development of Ukrainian society in general and various social institutions in particular, and given that adolescence is a period of active social inclusion of the individual, the article examines the problem of social maturity of the individual as a factor of adolescents' ability to democratic leadership.

Based on the analysis of interdisciplinary scientific discourse, it is emphasized that the key characteristic of democratic leadership is the subject-subject relationship between the leader and followers, which is manifested in the preference for consensus, active participation and appreciation of shared responsibility. It is determined that democratic leadership requires a leader to be self-sufficient, emotionally stable, has developed communication and organizational skills, the ability to self-reflect, ethical behavior and openness to self-development. It is emphasized that social activity, responsibility and self-determination are characteristics of social maturity and leadership qualities of a person.

Based on the study of the structural components, criteria and levels of social maturity of adolescents, the contradictions related to the ability of primary school students to democratic leadership in the context of their social maturity are identified and characterized. Therefore, the social maturity of adolescents can be viewed from two perspectives: as a relatively static factor of adolescents' ability to democratic leadership (the ability to democratic leadership implies social activity, responsibility and self-determination of the individual) and as a dynamic factor of the development of adolescents' ability to democratic leadership (the development of social activity, responsibility and self-determination of the individual contributes to the development of the ability to democratic leadership).

It is concluded that social maturity is a necessary factor in the ability to democratic leadership, the unifying concept for which is activity, namely the peculiarities of interaction between the individual and society. It is emphasized that a well-organized social orientation of the purpose of education fulfills a double task: it contributes to the formation of social maturity of adolescents and their ability to democratic leadership.

Keywords: responsibility; leadership; leadership qualities; democratic leadership; personality; adolescents; adolescence; self-determination; social activity; social maturity; primary school.

Постановка проблеми. Сучасні процеси трансформації в Україні приводять до змін пріоритетів та переосмислення цінностей в усіх сферах суспільного життя. У цьому контексті демократичне лідерство, що віддзеркалює загальнолюдські, соціальні, моральні норми і

вимоги сучасного суспільства, потребує соціально зрілих лідерів, здатних проявляти розуміння і повагу до різних думок, поглядів, потреб інших, враховувати різні точки зору, сприяти взаєморозумінню, конструктивному діалогу, створенню сприятливого середовища для участі й обговорення та ухвалення

спільних рішень. Саме соціальна зрілість, на нашу думку, відіграє ключову роль у демократичному лідерстві, сприяючи ефективній співпраці та побудові демократичних відносин.

Водночас незважаючи на суспільний запит, який, зокрема, знайшов відображення у класифікації VIA Character сил характеру та чеснот, необхідних людині для успішного, щасливого й сповненого сенсом життя [7], у сучасному українському освітньому законодавстві відсутнє явне спрямування мети освіти на виховання особистості-лідера.

Ураховуючи, що значна кількість учнів на завершення основної школи розпочинають самостійний шлях, який так чи інакше передбачає розширення вертикальної і горизонтальної соціальної взаємодії, та зважаючи на гуманістично-демократичне спрямування розвитку українського суспільства загалом і різних соціальних інститутів зокрема, у полі зору нашого дослідження перебуває проблема соціальної зрілості особистості як чинника здатності підлітків до демократичного лідерства.

Аналіз останніх джерел з проблеми. Дослідження феномену лідерства в українському науковому дискурсі упродовж тривалого часу здійснюється з позиції багатьох наук, у т. ч. педагогіки, психології, соціології, менеджменту та політології. Так, різні аспекти демократичного лідерства розглядаються у наукових розвідках О. Борнікової, В. Гапоненка, Б. Головешко, О. Гуменюк, Д. Дандекар, І. Костирі, С. Нестулі, О. Полисаєва, А. Юдіної та ін.

Студіюванню сутності соціальної зрілості особистості, методологічним підходам щодо процесів становлення соціально зрілої особистості, умовам і механізмам її досягнення присвячено низку праць сучасних українських вчених. У нашому дослідженні ми звернемося до наукових напрацювань І. Беґа, Л. Канішевської, Ж. Киселюк, В. Радула та ін.

Мета статті – обґрунтувати соціальну зрілість особистості як чинник здатності підлітків до демократичного лідерства.

Виклад основного матеріалу. Безперечним є той факт, що лідерство за своєю суттю – соціально-психологічний феномен, який у сучасних концепціях та теоріях має ціннісно-емоційну основу, а також розглядається переважно через особливості організації взаємодії лідера з послідовниками [2, 157]. Так, М. Пірен, акцентуючи на гуманістичній тенденції у суспільній взаємодії широкого плану, наголошує, що лідерство як соціальне явище є об'єктивною реальністю, адже “де утворилася людська спільність, там мають бути соціальні інститути, там мають з'являтися лідери” [10, 15]. Своєю чергою, О. Нежинська зауважує, що на ефективність лідерства впливає його стиль, тобто “типова для лідера система засобів психологічного впливу на членів команди” [8, 32].

Оскільки феномен лідерства проявляється у різних сферах соціальних взаємин, першочергово вважаємо за доцільне проаналізувати тлумачення демократичного лідерства в українському міждисциплінарному науковому дискурсі.

У ході соціально-філософського аналізу лідерства в контексті суспільних трансформацій О. Полисаєв підкреслює, що більшість сучасних лідерів надають перевагу саме демократичному стилю управління, та виокремлює такі його основні характеристики: шанобливість, об'єктивність у спілкуванні, ініціювання максимальної участі кожного, розподільну відповідальність, створення атмосфери співпраці, доступність інформації, підсилення особистих зобов'язань щодо виконання роботи через участь в управлінні, підтримка свободи самовираження та творчої ініціативи [11, 87].

Розглядаючи інститут політичного лідерства як передумову демократизації політичної системи України, В. Гапоненко визначає демократичне лідерство як “здатність ефективно здійснювати управління в умовах демократії, яка передбачає володіння лідером комплексом специфічних рис і цінностей, використання демократичних методів керівництва, що базуються на прямій демократії, виборності влади, колегіальності прийняття рішень, звітності посадових осіб” [3, 43].

Натомість О. Гуменюк наголошує: “сучасне лідерство в державному управлінні – демократичне лідерство, що включає демократичну поведінку лідерів та сприяє демократизації суспільства” [4, 26]. Дослідниця зауважує, що демократичне лідерство як ціннісний феномен орієнтоване на визнання спільних цінностей і є рушійною силою, яка дає можливість будувати відносини партнерства на основі спільної візії та стратегії діяльності.

Ґрунтовний аналіз демократичного лідерства в організаційному управлінні здійснила С. Нестуля. Так, досліджуючи й порівнюючи особливості авторитарного, демократичного та ліберального стилів лідерства освітнього менеджера, вчена прийшла до висновків, що успішним є демократичний стиль, який завдяки стимулюванню лідером обговорень та участі у виробленні й ухваленні важливих для організації рішень “породжує довіру, взаємопідтримку в колективі, та створює зону комфорту для кожного співробітника закладу освіти” [9, 26].

Нам імпонує наукова позиція Г. Шляхтіної, котра вважає демократичний стиль дуже справедливим й інклюзивним, а демократичні лідери “заохочують співпрацю, включають різноманітність думок і способів мислення, підвищують залученість і продуктивність групи”, зазвичай мають певні характеристики: “розширення прав та можливостей, єдність, об'єктивність і чесність, зосередженість на делегуванні повноважень, відкритість” [13, 169].

На основі здійсненого аналізу наукових джерел дійшли висновків, що ключовою характеристикою демократичного лідерства є суб'єкт-суб'єктні відносини лідера та послідовників, які проявляються у визнанні спільних цінностей, шанобливому ставленні до різноманіття, широкому залученні до обговорень, ухвалення рішень та делегуванні повноважень, а відтак наданні переваги консенсусу, активній участі й поцінуванню розподільної відповідальності. Тож демократичне лідерство потребує від лідера таких якостей, як самодостатність та емоційна стійкість, розвинутих комунікаційних і організаторських здібностей, здатності до саморефлексії, а також етичності поведінки та відкритості до саморозвитку.

З огляду на вищезазначене постає питання, наскільки посиленням для підлітків є здійснення ефективного демократичного лідерства в контексті їх соціальної зрілості.

Оскільки проблема соціальної зрілості є предметом дослідження філософії, соціології, психології, педагогіки і трактується науковцями неоднозначно, для тлумачення поняття "соціальна зрілість" звернемося до наукової довідкової літератури. Так, в Енциклопедії освіти соціальна зрілість трактується як "інтегративна властивість особистості, що виявляється у сформованості соціальних настановлень, спрямованих на свідому реалізацію суспільних норм і цінностей; проявів соціальних якостей; здатності до професійної самореалізації; оволодіння сукупністю основних соціальних ролей, що дозволяють особистості компетентісно діяти в усіх сферах суспільного життя" [5, 936].

Важливими для нашого наукового студіювання є виокремлені в ході дослідження соціальної зрілості підлітків Ж. Кислюк структурні компоненти (когнітивний, мотиваційний, діяльнісний), критерії (когнітивно-аналітичний, діялісно-рефлексивний, емоційно-вольовий, ціннісно-мотиваційний) та рівні (пасивний, ситуативний, стійкий, смисло-орієнтований) соціальної зрілості [6, 258], що розкривають сутність цього феномену та, в контексті нашого дослідження, дають підстави вважати її чинником здатності до демократичного лідерства. Аналізуючи їх, нашу увагу привернула наукова позиція В. Радула, котрий підкреслюючи, що реальним виявом соціальної зрілості особистості є її діяльність, акцентує на таких характеристиках соціально зрілої особистості, як соціальна активність, відповідальність і самовизначення [12, 175]. Зауважимо, що саме ці характеристики багатьма дослідниками визначаються як лідерські якості.

Відтак звертаючись до наукових напрацювань з виховання особистості І. Беха [1, 98–110], ми виокремили такі суперечності, пов'язані із здатністю підлітків до демократичного лідерства в контексті основних характеристик соціальної зрілості особистості:

– *соціальна активність*: на перший план у підлітків виходять кооперативні стосунки та соціально значуща діяльність, водночас активізація цифрового простору взаємодії обумовлює прогресування соціальної апатії;

– *відповідальність*: підлітки мають внутрішню готовність до прийняття дорослих норм життєдіяльності, водночас у прагненні продемонструвати власну дорослість вони схильні до необдуманих, ризикованих, іноді аморальних, вчинків;

– *самовизначення*: підлітковий вік є першим рубежем урегулювання суперечностей самовизначення, водночас кожен підліток стоїть перед вибором щодо прийняття людини як самоцінності або засобу, що впливає на формування емпатійності, відповідальності, відкритості до діалогу у взаєминах, альтруїстичних спрямувань поведінки.

Треба зважати, що ці суперечності мають загальний характер, адже підлітковий вік за своєю суттю є періодом дорослішання, який проживається кожною особистістю індивідуально. Крім того, соціальна зрілість – це динамічне явище, на рівень сформованості якої впливає соціальне середовище, а також соціальна спрямованість освіти.

Висновки. Підлітковий вік, створюючи передумови для становлення уявлень про сенс життя та акме, є періодом активного соціального включення особистості. Водночас важливо враховувати, що підлітки є вкрай чутливими до особливостей соціальної ситуації, яка визначає спрямування становлення їх особистості, а тому їх соціальну можна розглядати з двох позицій: як відносно статичний чинник здатності до демократичного лідерства (передбачає соціальну активність, відповідальність і самовизначення особистості) та як динамічний чинник розвитку здатності до демократичного лідерства (розвиток соціальної активності, відповідальності і самовизначення особистості сприяє розвитку здатності до демократичного лідерства). Отже, ми дійшли висновків, що соціальна зрілість є необхідним чинником здатності до демократичного лідерства, єдиним концептом для яких виступає діяльність, а саме особливості взаємодії особистості із соціумом. Тож якісно організоване соціальне спрямування мети освіти виконує подвійне завдання: сприяє не лише формуванню соціальної зрілості підлітків, а і їх здатності до демократичного лідерства.

Перспективним вважаємо подальше дослідження педагогічних умов виховання в учнів основної школи лідерських якостей, необхідних для ефективного демократичного лідерства з урахуванням особливостей соціальної зрілості особистості у підлітковому віці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І.Д. Вибрані наукові праці. Виховання особистості. Чернівці : Букрек, 2015. Т. 1. 840 с.

2. Блохіна В. Своєрідність розвитку професійної групи як результат взаємодії лідера та практичного психолога. *Молодь і ринок*. 2018. № 11. С. 155–159.

3. Гапоненко В.А. Інститут політичного лідерства як передумова демократизації політичної системи України. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. 2020. № 28. С. 42–47.

4. Гуменюк О.Г. Лідерство у державному управлінні в контексті становлення та розвитку публічної політики. *Публічне управління в Україні: виклики сьогодення та глобальні імперативи* : збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 11 лютого 2022 року). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2022. С. 22–28.

5. Енциклопедія освіти. Київ : Юрінком Інтер, 2021. 1144 с.

6. Кислюк Ж.М. Соціальна зрілість підлітків: компоненти, критерії та рівні. *Перспективи та інновації освіти*. 2022. № 13. С. 250–259.

7. Наука про характер. *empatia.pro*. URL: <https://www.empatia.pro/nauka-pro-harakter/> (дата звернення: 11.11.2023).

8. Нежинська О.О. Лідерство та керівництво: психологічний дискурс : монографія. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2020. 264 с.

9. Нестуля С.І. Особливості авторитарного, демократичного та ліберального стилів лідерства освітнього менеджера. *ПУЕТ*. 2021. С. 34–36.

10. Пірен М.І. Лідерство: сутність та реалізація в українському суспільстві : навчальний посібник. Київ : Університет “Україна”, 2012. 232 с.

11. Полисаєв О.О. Лідерство в контексті суспільних трансформацій: соціально-філософський аналіз : дис. канд. філ. наук : 09.00.03. ДВНЗ “Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди”. Переяслав-Хмельницький, 2018. 201 с.

12. Радул В. Соціальна зрілість – якість розвитку особистості. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2023. № 1. С. 172–177.

13. Шляхтіна Г. Використання стилів лідерства у реалізації реформи публічного управління. *Věda a perspektivy*. 2021. № 1. С. 163–175.

REFERENCES

1. Bekh, I.D. (2015). *Vybrani naukovi pratsi. Vykhovannia osobystosti* [Selected scientific works. Upbringing of the personality]. Vol. 1. Chernivtsi, 840 p. [in Ukrainian].

2. Blokhina, V. (2018). *Svoicridnist rozvytku profesiinoini hrupu yak rezultat vzaiemodii lidera ta praktychnoho psykholoha* [Peculiarity of professional group development as a result of interaction between a leader and a practical psychologist].

“Youth and market”. *Monthly scientific-pedagogical journal*. No. 11. pp. 155–159. [in Ukrainian].

3. Haponenko, V.A. (2020). *Instytut politychnoho liderstva yak peredumova demokratyzatsii politychnoi systemy Ukrainy* [The Institute of Political Leadership as a Prerequisite for the Democratization of the Political System of Ukraine]. *Scientific Journal of the Drahomanov National Pedagogical University. Series 22. Political sciences and methods of teaching socio-political disciplines*. No. 28. pp. 42–47. [in Ukrainian].

4. Humeniuk, O.H. (2022). *Liderstvo u derzhavnomu upravlinni v konteksti stanovlennia ta rozvytku publichnoi polityky* [Leadership in public administration in the context of the formation and development of public policy]. *Public administration in Ukraine: challenges of today and global imperatives: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference (Khmelnysky, February 11, 2022)*. Khmelnytskyi. pp. 22–28. [in Ukrainian].

5. *Entsyklopediia osvity* [Encyclopedia of Education]. (2021). Kyiv, 1144 p. [in Ukrainian].

6. Kysliuk, Zh.M. (2022). *Sotsialna zrilist pidlitkiv: komponenty, kryterii ta rivni* [Social maturity of adolescents: components, criteria and levels]. *Perspectives and innovations of education*. No. 13. pp. 250–259. [in Ukrainian].

7. *Nauka pro kharakter* [The science of character]. *empatia.pro*. Available at: <https://www.empatia.pro/nauka-pro-harakter/> (Accessed 11 Nov. 2023). [in Ukrainian].

8. Nezhynska, O.O. (2020). *Liderstvo ta kerivnytstvo: psykholohichni dyskurs: monohrafiia* [Leadership and management: psychological discourse: monograph]. Kherson, 264 p. [in Ukrainian].

9. Nestulia, S.I. (2021). *Osoblyvosti avtorytamoho, demokratychnoho ta liberalnoho styliv liderstva osvithoho menedzhera* [Features of authoritarian, democratic and liberal leadership styles of educational manager]. pp. 34–36. [in Ukrainian].

10. Piren, M.I. (2021). *Liderstvo: sutnist ta realizatsiia v ukrainskomu suspilstvi: navchalnyi posibnyk* [Leadership: essence and realization in Ukrainian society: a textbook]. Kyiv, 232 p. [in Ukrainian].

11. Polysaiev, O.O. (2018). *Liderstvo v konteksti suspilnykh transformatsii: sotsialno-filosofskyi analiz* [Leadership in the context of social transformations]. *Candidate's thesis. Pereiaslav-Khmelnyskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University*. 201 p. [in Ukrainian].

12. Radul, V. (2023). *Sotsialna zrilist – yakist rozvytku osobystosti* [Social maturity – quality of personality development]. *Social work and social education*. No. 1. pp. 172–177. [in Ukrainian].

13. Shliakhtina, H. (2021). *Vykorystannia styliv liderstva u realizatsii reformy publichnoho upravlinnia* [The use of leadership styles in the implementation of public administration reform]. *Věda a perspektivy*. No. 1. pp. 163–175. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 17.11.2023



“Це одна з найпрекрасніших компенсацій у житті, що жодна людина не може щиро намагатися допомогти іншому, не допомагаючи собі. Служи, і тобі служитимуть”.

Ральф Волдо Емерсон
американський поет, філософ

